

مقدمه

یکی از ویژگی های مؤمن این است که می خواهد دائماً خود را به خدا نزدیک کند و پیوسته در جهت جلب رضای اوست. همانطور که در روایات بسیاری به توبه یا دعا و... سفارش شده و از طرف دیگر مکان ها یا زمانهای خاصی برای اجات دعا یا قبولی توبه ذکر شده، برای جلب رضایت حق نیز اوقات یا مکان هایی بیان شده که مؤمن می تواند در آنها، به خداوند تقرب جوید. خداوند، مهربان و بخشنده بوده و رحمت او همیشه بر خلقش جاری است، اما باید بدانیم برخی از اوقات یا در برخی از مکان ها رحمت خداوند بر خلق بیشتر بوده و بخشش معاصی راحت تر می باشد، یکی از همین اوقات روز عرّفه است. برای کسی که در جستجوی رحمت الهی است روز عرّفه فرصت خوبی است تا بتواند رضایت خداوند را جلب نموده و از گناهان خود توبه کند در این نوشته سعی می کنیم به برخی از این فرصتها اشاره کنیم.

عرفه و فرصت خدانشناسی

روز عرفه دارای فضایل بسیاری است، هم برای کسانی که در عرفات حاضرند و هم برای کسانی که در اماکنی غیر از عرفات اند، به همین دلیل بر مؤمنان لازم است نهایت بهره برداری از این روز شریف را بنمایند. یکی از مهمترین فرصتهای موجود در این روز، فرصت خدانشناسی است، تأمل و تدبّر در دعای عرفه امام حسین که در حقیقت بیان و شرح حقایق توحیدی و مراتب آن است ما را به این موضوع یعنی خدانشناسی نزدیکتر می کند. اینکه خداوند انسان را چگونه خلق فرمود، چگونه روزی داد، چقدر بر بندگان نعمت ارزانی داشت، چقدر از گناهان ایشان بخشید، و... همه از مواردی است که در دعای عرفه ذکر شده است. با قرائت دعای عرفه خدا را بهتر می شناسیم، وقتی فهمیدیم که نهایت مرتبه توحید آن است که غیر از خدا نبینیم و غیر از او نخواهیم، سعی می کنیم تا خود را به آن مرتبه برسانیم، همانکه امام فرمود: «أَيُّكُونُ لِعَیْرِكَ مِنَ الظُّهُورِ مَا لَيْسَ لَكَ حَتَّى يَكُونَ هُوَ الْمُظْهَرُّ لَكَ مَتَى غِبْتَ حَتَّى تَحْتَاجَ إِلَى دَلِيلٍ يَدُلُّ عَلَيْكَ عَمِيَّتْ عَيْنٍ لَا تَرَكَ؛ آیا برای غیر تو ظهوری هست که برای تو نباشد تا آن غیر بخواهد مظهر تو باشد؟ چه وقت غایب بوده ای تا به دلیلی احتیاج باشد که بر تو دلالت کند؟ کور باد چشمی که تو را نبیند.» همه اینها با تأمل و تفکر در دعای عرفه بدست می آید، برای آنکه اراده دارند معرفت خود را نسبت به حق تعالی زیاد کنند. در این فصل سعی می کنیم به برخی از راه های افزایش خدانشناسی اشاره کنیم.

الف: استفاده کردن از نعمت های در دسترس

خداوند می فرماید: «الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ؛ (1) آن (خداوندی) که زمین را برای شما فرشی (گسترده) و آسمان را بنایی (افراشته) قرار داد و از آسمان، آبی فرو فرستاد و به آن از میوه ها، روزی برای شما بیرون آورد، پس برای خداوند شریک و همتایی قرار ندهید با آنکه خودتان می دانید (که هیچ یک از شرکا و بت ها، نه شما را آفریده اند و نه روزی می دهند و اینها فقط کار خداست)». اینکه انسان بداند از نعمت های خداوند استفاده می کند و روزی خود را از آنها تأمین می کند، او را به این موضوع راهنمایی می کند که اولاً آنکه این نعمتها را به او ارزانی داشته، اگر اراده فرماید می تواند همه را از او بگیرد. چنانکه می بینیم هر گاه به سبب گناهان مردم، خشکسالی شده و آسمان باران را از زمین دریغ می کند مردم به تضرع و زاری به درگاه خداوند رفته، تا شاید حق از گناهان آنها درگذرد و درهای رحمت خود را برایشان بگشاید. و ثانیاً به لطف و رحمت و مهربانی خداوند پی می برد که چگونه لحظه ای بندگان را مهمل نگذاشته و روزی آنها را دائماً عنایت می فرماید.

امام حسین (علیه السلام) در دعای روز عرفه در مورد نعمتهای الهی و توجه بندگان به خداوند روزی دهنده می فرماید: «فَأَيُّ (فَأَيُّ) نِعْمِكَ يَا إِلَهِي أَحْصَى عَدَدًا وَ ذِكْرًا، أَمْ أَتَى عَطَايَاكَ أَقْوَمُ بِهَا شُكْرًا، وَ هِيَ يَا رَبِّ أَكْثَرُ (أَكْبَرُ) مِنْ أَنْ يُحْصِيَهَا الْعَادُّونَ؛ پروردگارا کدام نوع از نعمت های بی حسابت را به ذکر و شماره می توان آورد، به شکرانه کدامیک از عطاهایت می توان قیام نمود در صورتی که نعمتت بیش از آن است که حسابگران به شمار آرند.»

ب: تفکر در ربوبیت خداوند

دقت در سیر تکاملی موجودات زنده، و تحوّل و دگرگونی های موجودات بی جان، و فراهم آمدن زمینه های تربیت موجودات، و ریزه کاری هایی که در هر یک از این قسمت ها نهفته شده است یکی از بهترین طرق خداشناسی است. هماهنگی هایی که در هر یک از این قسمت ها نهفته شده است یکی از بهترین طرق خداشناسی است. هماهنگی هایی که در میان اعضاء بدن ماست که غالباً بدون آگاهی ما برقرار می باشد، یکی از نمونه های زنده آن است. فی المثل هنگامی که حادثه مهمی در زندگی ما رخ می دهد، و باید با تمام توان در برابر آن بپاخیزیم، در یک لحظه کوتاه فرمانی هماهنگ به تمام ارگان های بدن ما به صورت ناآگاه صادر می شود، بلافاصله، ضربان قلب بالا می رود، تنفس شدید می شود، تمام نیروهای بدن بسیج می گردند، مواد غذایی و اکسیژن هوا از طریق خون به طور فراوان به تمام سلول ها می رسند، اعصاب آماده کار، و عضلات آماده حرکت بیشتر می شوند، نیروی تحمّل انسان بالا می رود، احساس درد کمتر می شود، خواب از چشم می پرد، خستگی از اعضا فرار می کند، احساس گرسنگی به کلی فراموش می شود. چه کسی این هماهنگی عجیب را در این لحظه حساس، با این سرعت، در میان تمام ذرات وجود انسان، ایجاد می کند؟ آیا این پرورش جز از ناحیه خداوند عالم و قادر ممکن است؟! آیات قرآن پر است از نمونه های این پرورش الهی که بخواست خدا هر کدام در جای خود خواهد آمد و هر کدام دلیل روشنی برای شناخت خدا هستند. (2) امام حسین (علیه السلام) ربوبیت خداوند را در دعا چنین بیان می فرماید: «معتزفم که نعمت هایت را که بس زیادند در وجود حادث من نیست که بتوانم آن نعمت ها را شماره کنم که پیوسته مرا با آن نعمتها از بدو خلقت و اول زندگانی منظور داشتی و احتیاجم را به غنا و بی نیازی مبدّل ساختی و رنج و الم را از من رفع نمودی و اسباب و وسایل آسایش عطا فرمودی و دفع هر سختی نمودی و از هر غم و اندوه مرا رهانیدی و عافیت در تن و سلامت در دین بخشیدی.»

ج: تفکر در قدرت الهی و مقایسه قدرت حقت عالی با بندگان خداوند

در بیان قدرت خود می فرماید: «قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ أَمَّنْ يَمْلِكُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَمَنْ يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَمِيتِ وَيُخْرِجُ الْمَمِيتَ مِنَ الْحَيِّ وَمَنْ يُدَبِّرُ الْأَمْرَ فَسَيَقُولُونَ اللَّهُ فَقُلْ أَفَلَا تَتَّقُونَ؟» (3) بگو: چه کسی از آسمان و زمین شما را روزی می دهد؟ یا چه کسی مالک گوش و چشم هاست؟ و چه کسی زنده را از مرده و مرده را از زنده بیرون می آورد و چه کسی کار هستی را سامان می دهد؟ (در پاسخ) خواهند گفت: خدا. پس بگو: آیا از کیفر پرستش غیر خدا پروا نمی کنید؟

همچنین در مقایسه قدرت خود با دیگران چنین می فرماید: «هَذَا خَلْقُ اللَّهِ فَأَرُونِي مَاذَا خَلَقَ الَّذِينَ مِنْ دُونِهِ بَلِ الظَّالِمُونَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ» (4) این آفرینش خداست، پس به من نشان دهید که (معبودان) غیر او چه آفریده

اند؟ آری، ستمگران (مشرک) در گمراهی آشکارند.»

امام حسین (علیه السلام) در دعای روز عرفه می فرماید: «وَهُوَ لِلدَّعَوَاتِ سَامِعٌ وَلِلْكَرْبَاتِ دَافِعٌ وَلِلدَّرَجَاتِ رَافِعٌ وَلِلْجَبَابِرَةِ قَامِعٌ، فَلَا إِلَهَ غَيْرُهُ وَلَا شَيْءَ يَعْدِلُهُ وَلَا لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ؛ او دعای بندگان را می شنود و سختی های ایشان را از بین می برد و مقامشان را بالا می برد و گردنکشان را سرکوب می کند پس غیر آن ذات یکتا هیچ خدایی نیست و او را عدیل نباشد و مثل و مانند ندارد و او شنوا و بیناست.»

د: تفکر در طبیعت خداوند

در آیات بسیاری انسان را به تفکر در طبیعت و جهان آفرینش دعوت کرده است از آن جمله می فرماید: «إِنَّ اللَّهَ فَالِقُ الْحَبِّ وَالنَّوَى؛ (5) همانا خداوند، شکافنده دانه و هسته است.» «فَالِقُ الْإِصْبَاحِ وَ جَعَلَ اللَّيْلَ سَكَنًا وَ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ حُسْبَانًا ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ؛ (6) (خداوند) شکافنده سپیده دم است، و شب را مایه آرامش قرار داد و خورشید و ماه را اسباب شمارش (ایام).» این است اندازه گیری خداوند قدرتمند دانا. حضرت علی (علیه السلام) می فرماید: «خداوند با نشانه های تدبیر استوار و خواسته های حکیمانه در خلق نظام احسن، در برابر غفلت ها، آشکارا جلوه کرده است.» (7)

عرفه و فرصت توبه و استغفار

یکی دیگر از فرصت های موجود در این روز که شاید مهمترین فرصت باشد، فرصت توبه است، فرصتی که به جرأت می توان گفت در هیچ روزی مثل این روز تکرار نخواهد شد. توبه مهمترین چیزی است که بنده به آن احتیاج دارد. در این روز خداوند توبه بسیاری را قبول فرموده و از گناهان بندگان در می گذرد، کافی است که عزم بر ترک گناه کرده و به حقیقت از کرده های خود پشیمان باشیم، آنگاه خود را غرق در رحمت خداوند خواهیم دید.

تا کنون کردی گنه دیگر مکن	تیره کردی آب، افزون تر مکن
---------------------------	----------------------------

و به این نکته توجه داشته باشیم که شاید روز عرفه دیگری در کار نباشد تا بخواهیم از آن استفاده کنیم، شاید این آخرین باشد، پس زنهار زنهار ای برادر:

چو پنجاه سالت برون شد زدست	غنیت شمر پنج روزی که هست
مخسب ای گنه کرده خفته، خیز	به قدر گنه آب چشمی بریز

احادیثی در باب توبه در روز عرفه

روز عرفه، روزی است که خداوند توبه داوود و آدم (علیهما السلام) را قبول فرمود. (8) در عظمت و بزرگی روز عرفه و قبولی توبه در آن، همین روایت بس که امام صادق (علیه السلام) فرمود: «مَنْ لَمْ يُغْفَرْ لَهُ فِي شَهْرِ رَمَضَانَ لَمْ يُغْفَرْ لَهُ إِلَى قَابِلٍ إِلَّا أَنْ يَشْهَدَ عَرَفَةَ؛ (9) کسی که در ماه رمضان بخشیده نشود، برای او بخششی، (در مواقع دیگر سال) نخواهد بود جز اینکه در عرفه حاضر باشد.»

در خبری از رسول خدا (صلی الله علیه و آله) است که فرمود: «در ذی الحجه شبی است که آن سید شب هاست و آن شب ابراهیم خلیل است و در این شب خدای تعالی توبه داوود را قبول کرد و آن شب عرفه است. هر که در این شب عملی کند از عبادت، او را مزد صد و هفتاد سال عبادت دهند و دعایش را اجابت کنند.» (10)

همچنین علی بن ابراهیم از صادق آل محمد (صلی الله علیه و آله) چنین روایت می کند که پس از آنکه آدم (علیه السلام) در زمین صفا از مفارقت بهشت که در جوار حق تعالی بود در حال سجده چهل روز گریست، جبرئیل بر وی نازل گردید و گفت: ای آدم چرا اینقدر گریه می کنی؟ آدم گفت: ای جبرئیل چگونه گریه نکنم در صورتی که خداوند مرا از جوار خود خارج نمود و بزمین سقوط نمودم. جبرئیل گفت: ای آدم توبه کن. آدم (علیه السلام) گفت: چگونه توبه کنم؟ آن گاه خداوند در محل کعبه، قبه ای از نور برای او پدید آورد و نور آن اطراف مکه و کوه های مکه را فرا گرفت پس آنجا حرم شد و جبرئیل (علیه السلام) مأمور گردید که در آنجا علامتی بگذارد و گفت: ای آدم برخیز و غسل کن و محرم شو و روزی که آدم (علیه السلام) از بهشت سقوط نمود اول ذی القعدة الحرام بود و روزی که محرم شد و داخل در عرفات گردید هشتم ماه ذی الحجة الحرام بود و مأمور شد بتلبیه و چون ظهر روز عرفه شد مأمور شد غسل کند و پس از نماز عصر خداوند کلماتی بوی القاء کرد و آن کلمات این بود: «سُبْحَانَكَ وَ بِحَمْدِكَ رَبِّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي فَتُبْ عَلَيَّ إِنَّكَ أَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ» و آدم (علیه السلام) با حال گریه و مناجات در عرفات ماند بعد از غروب روانه گردید بسوی مشعر الحرام و چون صبح شد خدا را بکلماتی خواند و خداوند توبه او را قبول نمود. (11)

عرفه و فرصت دعا

یکی از فرصتهای مهم در روز عرفه، که بسیار مورد تأکید ائمه معصومین و بزرگان دین قرار گرفته است، فرصت دعا و مسئلت از خداوند است. چنانکه در فصل قبل گفتیم بنا به فرموده امام سجاد (علیه السلام) این روز روزی است که در آن درهای رحمت الهی باز بوده و خداوند عطای خود را بر مردم گسترانیده و بر همگان تفضل فرموده است، به همین خاطر توبه در آن مقبول و دعا به اجابت خواهد رسید. کسی که به عظمت این روز بزرگ پی نبرده و مقام آن را نشناخته باشد. به جای درخواست حاجات خود از خداوند به سراغ خلق او رفته، طلب نیاز از آنها می کند.

احادیثی در فضیلت دعا در روز عرفه

در روایت معتبری است که امام سجاد (علیه السلام) در روز عرفه مردان و زنانی را دید که گدایی می کنند فرمود: «هُؤُلَاءِ شِرَارٌ مِّنْ خَلْقِ اللَّهِ النَّاسُ مُقْبِلُونَ عَلَى اللَّهِ وَ هُمْ مُقْبِلُونَ عَلَى النَّاسِ؛ (12) اینها بدترین خلق خدا هستند (زیرا رحمت خداوند در این روز را نادیده گرفتند همانا) مردم به خدا روی می آورند و آنها روی به مردم می آورند. مهمترین وظیفه یک مؤمن در این روز آن است که علاوه بر اینکه خود به عنایت حق تعالی توجه دارد دیگران را نیز به رحمت و مغفرت و عطایای حق در این روز مبارک متوجه کند و از آنها بخواهد پیوسته دعا کرده و حاجات خود را از خداوند طلب کنند.» اهمیت دعا در این روز به قدری است که سید بن طاووس در اقبال، حدیثی از امام باقر (علیه السلام) نقل فرموده مبنی بر اینکه چنانچه روزه داری در این روز سبب ضعف از دعا شود باید این روز را افطار کرد. «عَنْ حَنَانِ بْنِ سَدِيرٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ (علیه السلام) قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ صَوْمِ يَوْمِ عَرَفَةَ فَقُلْتُ جُعِلْتُ فِدَاكَ إِنَّهُمْ يَزْعُمُونَ أَنَّهُ يَعْدِلُ صَوْمَ سَنَةِ قَالَ «كَانَ أَبِي (علیه السلام) لَا يَصُومُهُ» قُلْتُ وَ لِمَ ذَاكَ قَالَ «إِنَّ يَوْمَ عَرَفَةَ يَوْمٌ دُعَاءٍ وَ مَسْأَلَةٍ وَ اتَّخَوْفُ أَنْ يُضْعَفَنِي عَنِ الدُّعَاءِ وَ أَكْرَهُ أَنْ أَصُومَهُ وَ اتَّخَوْفُ أَنْ يَكُونَ عَرَفَةُ - يَوْمٌ أَضْحَى فَلَيْسَ بِيَوْمِ صَوْمٍ» حنان بن سدير از پدرش نقل می کند که از ابی جعفر (علیه السلام) درباره روزه روز عرفه پرسیدم و عرض کردم: فدایت شوم آنها (اهل سنت) گمان می کنند روزه آن روز برابر روزه یک سال است، فرمود: «پدرم آن روز را روزه نمی گرفت (من هم نمی گیرم) عرض کردم: فدایت شوم چرا؟ فرمود: روز عرفه روز دعا و درخواست از خداست بیم آن دارم که ضعف روزه مرا از دعا باز دارد.»

مرحوم ابن فهد حلی (ره) با عنایت به حدیث فوق می فرماید: روز عرفه روز دعا و مسئلت از درگاه حق تعالی است و به همین دلیل خوردن در آن افضل از روزه گرفتن می باشد، با آنکه در روایات ترغیب به روزه گرفتن در آن بسیار شده است. (13)

به خاطر اهمیت دادن به دعاست که در این روز دعاهای بسیاری از معدن اهل بیت عصمت و طهارت وارد شده است که همگی نشان از جلب رضایت و مغفرت پروردگار و طلب توبه از درگاه ذات کبریایی او دارند. (14)

عرفه و فرصت زیارت امام حسین (علیه السلام)

در مورد زیارت امام حسین (علیه السلام) در روز عرفه فوائد و فضیلت‌های بسیاری وارد شده که حاکی از اهمیت و جلالت شأن و بزرگی امام حسین (علیه السلام) و زمین کربلا است. آنچه از ظاهر برخی روایات معلوم می شود آن است که روز عرفه خداوند ابتدا بر زوار قبر امام حسین توجه می فرماید و آنگاه به حاضران در عرفات. پس بهترین فرصت برای کسی که در چنین روزی در کربلا حاضر است، این است که علاوه بر بهره گیری از رحمت بی پایان خداوند، امام را نیز واسطه در پیشگاه خداوند قرار داده و حوائج خود را بطلبد و البته بهترین عمل در این مکان

مقدّس، قرائت دعای امام حسین در روز عرفه است. از امام صادق (علیه السلام) روایت شده است که فرمود: «إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى يَتَجَلَّى لَزَوَّارِ قَبْرِ الْحُسَيْنِ (علیه السلام) قَبْلَ أَهْلِ الْعَرَفَاتِ وَ يَقْضِي حَوَائِجَهُمْ وَ يَغْفِرُ ذُنُوبَهُمْ وَ يَشْفَعُهُمْ فِي مَسَائِلِهِمْ ثُمَّ يَأْتِي أَهْلَ عَرَفَةَ فَيَفْعَلُ بِهِمْ ذَلِكَ. (15) خداوند تبارک و تعالی در روز عرفه، قبل از اهل عرفات، بر زوار قبر امام حسین (علیه السلام) تجلّی فرموده و حوائج ایشان را رفع و گناهانشان را می بخشد و در مشکلاتشان یاری خواهد نمود آنگاه به سراغ اهل عرفات آمده و مثل همین انجام می دهد.»

همچنین امام صادق (علیه السلام) در حدیث دیگری فرمود: «إِذَا كَانَ يَوْمُ عَرَفَةَ نَظَرَ اللَّهُ إِلَى زَوَّارِ قَبْرِ الْحُسَيْنِ (علیه السلام) فَيَقُولُ: إِرْجِعُوا مَغْفُورًا لَكُمْ مَا مَضَى وَ لَا يُكْتَبُ عَلَى أَحَدٍ مِنْهُمْ ذَنْبٌ سَبْعِينَ يَوْمًا مِنْ يَوْمٍ يَنْصَرِفُ. (16) چون روز عرفه شود خداوند بر زوار قبر حسین (علیه السلام) نظر انداخته می فرماید: بازگردید در حالی که گناهان گذشته شما را بخشیده ام و بر هیچیک از شما از زمان انصراف از زیارت گناهی تا هفتاد روز نمی نویسم (در صورتی که گناه به عمد نباشد زیرا زیارت ائمه باید که همراه با معرفت باشد و معرفت ائمه مقتضی این است که انسان از گناه دوری کند. اگر با زیارت ایشان باز هم بنده به سراغ گناه برود معنایش آن است که زیارتش همراه با معرفت نبوده است.)»

توجه به این نکته ضروری است که زیارتی دارای فضیلت و ثوابهای مذکور است که همراه با معرفت و شناخت باشد، چنانکه در روایت امام صادق (علیه السلام) است که فرمود: «مَنْ أَتَاهُ فِي يَوْمِ عَرَفَةَ عَارِفًا بِحَقِّهِ كُتِبَ لَهُ أَلْفُ حَجَّةٍ وَ أَلْفُ عُمْرَةٍ مَقْبُولَةٍ وَ أَلْفُ غَزْوَةٍ مَعَ نَبِيِّ مُرْسَلٍ أَوْ إِمَامٍ عَادِلٍ؛ (17) هر کس در روز عرفه به زیارت حسین (علیه السلام) بیاید در حالیکه حق او را بشناسد، خداوند برای او ثواب هزار حج و هزار عمره مقبول و هزار غزوه می نویسد که همراه نبی مرسل یا امام عادل بر پا کرده باشد.»

پس روز عرفه روز بهره گیری از فرصتهای بسیاری است که بواسطه فزونی رحمت خداوند در این روز می توان از آنها بهره گرفت، روزی که تنها در سال یک بار به انسان رو می کند، بنابراین اگر بخواهیم می توانیم که از این روز استفاده کامل را ببریم. بیاییم تلاش کنیم رحمت خداوند را هرچه بیشتر به سمت خود جلب کنیم.

پی نوشت ها :

1. سوره بقره، آیه 22.
2. تفسیر نمونه، آیت الله ناصر مکارم شیرازی، دارالکتب الاسلامیه، 1374، ج 1، ص 36.
3. سوره یونس، آیه 31.
4. سوره لقمان، آیه 11.
5. سوره انعام، آیه 95.
6. همان، آیه 96.
7. ترجمه نهج البلاغه محمد دشتی، مؤسسه انتشارات مشهور، 1379، ص 347.
8. مسار الشیعه، شیخ مفید، چاپ کنگره جهانی هزاره شیخ مفید قم، 1413، ص 37.
9. الاقبال بالاعمال الحسنه، سید بن طاووس، مرکز انتشارات دفتر تبلیغات، 1376، ج 1، ص 28.
10. روض الجنان و روح الجنان، ابوالفتوح رازی، بنیاد پژوهش های آستان قدس رضوی، 1408 ق، ج 20، ص 256.

11. مخزن العرفان در تفسير قرآن، سيده نصرت امين بانوى اصفهاني، نهضت زنان مسلمان، 1361، ج 1، ص 277.
12. علم اخلاق اسلامي، ترجمه جامع السعادات، سيد جلال الدين مجتبوي، انتشارات حكمت، 1377، ج 3، ص 143.
13. اقبال الأعمال، ج 2، ص 60.
14. عدة الداعي، ابن فهد حلي، دارالكتب الاسلاميه، 1407 ق، ص 54.
15. رك اقبال، ج 2، ص 61 و ج 3، ص 251.
16. مصباح المتهجد شيخ طوسي، مؤسسه فقه الشيعه لبنان، 1411 ق، ص 715.
17. كامل الزيارات، جعفر بن محمد بن قولويه، مؤسسه النشر الاسلامي، 1417 ق، ص 319.
18. الامالي شيخ صدوق، مركز الطباعة و النشر في مؤسسه البعثه، 1417 ق، ص 207.